

Role Agrippových tropů v Sextových

Πυρρωνείων

ὑποτυπώσεων:

nahrazení nebo

doplnění

Aenesidémových

tropů?

GRIGORIS VASILIADIS

Katedra filozofie

Filozofická fakulta

Ostravská univerzita v Ostravě

Reální 5

701 03 Ostrava

grigoris.vasiliadis.s01@osu.cz

<https://doi.org/10.5507/aither.2024.007>

ABSTRACT*

The so-called Five Modes of Agrippa – the first of discrepancy, the second of regress *ad infinitum*, the third of relativity, the fourth of hypothesis, and the fifth of reciprocity – are reported by only two surviving ancient sources; Diogenes Laertius attributes them to the otherwise unknown Agrippa. We can only assume that Agrippa was an important systematic philosopher of the later Pyrrhonian scepticism and that he (together with his followers or disciples) wrote a set of the Five Modes. Sextus Empiricus makes no mention of Agrippa in his writings; and he attributes the Five Modes only to the later Sceptics, as opposed to the older Sceptics who supposedly introduced the Ten (Aenesidemus') Modes. This paper deals with the Five Modes of Agrippa, their argumentation structure and their role in the work of Sextus Empiricus. The argumentation of the Five Modes remains a crucial issue in epistemology, traditionally known as the epistemic regress or infinite regress problem. Sextus explicitly writes in *Pyrrh. hyp.* that the Five Modes of Agrippa were not intended to reject the Ten Modes of Aenesidemus, but were propounded to complement them with more variety, in order to demonstrate the self-conceit and rashness of the dogmatists. The specific subject of this text is the analysis of the argumentation interface between Aenesidemus' and Agrippa's Modes; this analysis is important for understanding the relevant context of Sextus' approach to Pyrrhonic scepticism.

* Studie je výstupem grantového projektu SGS07/FF/2023 (FF OU) Středověké písemné prameny a možnosti jejich výzkumu a interpretace II.

1. ÚVOD

„Toto je pět tropů předávaných mladšími skeptiky; nevykládají je proto, aby zavrhlí deset tropů, ale aby tím rozmanitěji, pomocí těchto ve spojení s tamtěmi (tropy), usvědčili dogmatiky z unáhlenosti.“¹

Sextos Empeirikos je jediným skeptikem, jehož, poměrně rozsáhlé, dílo se nám dochovalo.² O jeho životě nemáme žádné nebo téměř žádné hodnověrné

skepsy, a také k českému Kolářovu překladu Diogenových Životů, názorů a výroků proslulých filosofů.

2 Zachovaly se tři filosofické spisy Sexta Empeirika: *Πυρρώνειοι υποτυπώσεις* ve třech knihách (*Nástin pyrrhonismu*, *Pyrrh. hyp.* I–III), *Προς τούς δογματικούς* v pěti knihách (*Proti dogmatikům*, *Adv. math.* VII–XI), a konečně spis *Προς τούς μαθηματικούς* v šesti knihách (*Proti matematikům*, *Adv. math.* I–VI). V rukopisném podání byl spis *Προς τούς δογματικούς* připojován na konec spisu *Προς τούς μαθηματικούς* a nesprávně považován za jeho pokračování; to vedlo k označení pěti dochovaných knih spisu *Προς τούς δογματικούς* jako *Προς τούς μαθηματικούς* VII–XI, (*Adv. Math.* VII–XI). Takové označení je nejen nevhodné, ale také matoucí; naznačuje totiž, že *Προς τούς μαθηματικούς* I–XI (*Adv. Math.* I–XI) je jediné dílo, přičemž

1 „Τοιοῦτοι μὲν καὶ οἱ παρὰ τοῖς νεωτέροις παραδιδόμενοι πέντε τρόποι· οὓς ἐκτίθενται οὐκ ἐκβάλλοντες τοὺς δέκα τρόπους, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ ποικιλώτερον καὶ διὰ τούτων σὺν ἐκείνοις ἐλέγχειν τὴν τῶν δογματικῶν προπέτειαν.“ (*Pyrrh. hyp.* I, 177) V této práci primárně vycházím z řeckého originálu kritické edice Teubnerova nakladatelství *Sexti Empirici Opera*, vol. I–III od H. Mutschmann – J. Mau (vol. I, 1958; vol. II, 1914; vol. III, 1961); není-li uvedeno jinak, jsou všechny překlady mé vlastní; v případě překladů z řečtiny jsem přihlížel k slovenskému Špaňárovu překladu, který vyšel pod názvem *Základy pyrrhonskej*

zprávy. Jeho akmé pravděpodobně spadá do konce 2. století n. l.³ Byl řeckého původu,⁴ avšak místo jeho narození je dnes již neznámé. Mnozí badatelé se shodují, že byl také lékařem.⁵ Sextos v *Πυρρώνειοι υποτυπώσεις* (*Pyrrh. hyp.*) představil rozsáhlý výčet několika souborů tropů zdržení se soudu (τρόποι τῆς ἐποχῆς). Soubor deseti Ainesidémových tropů⁶ je považován za nejucelenější přehled relativnosti a omylnosti smyslového vnímání. Podle zprávy Diogena Laertia jistý Agrippa⁷ a jeho žáci připojili k deseti

Ainesidémovým tropům pět jiných, nových – tzv. Agrippových tropů.⁸ Sextos, na rozdíl od Diogena Laertia, na žádném místě *Pyrrh. hyp.* nezmiňuje Agrippovo jméno a pět tropů připisuje jen mladším skeptikům (*Pyrrh. hyp.* I, 164). O Agrippovi nevíme téměř nic, můžeme se pouze domnívat, že Agrippa byl systematickým myslitelem mladší pyrrhónské skepse, který společně se svými přívrženci nebo žáky sepsal soubor pěti tropů. Algoritmus spolupůsobení pěti Agrippových tropů je do dnešních dnů považován za zásadní epistemologický problém, který bývá moderními epistemology někdy označován jako problém epistemického regresu nebo také problém kritéria pravdy.⁹

Tento příspěvek je tematicky zaměřen na Agrippovy tropy, jejich argumentační schéma a roli v díle Sexta Empeirika. Východiskem našich úvah je krátká pasáž z *Pyrrh. hyp.* I, 177, v níž Sextos explicitně píše, že mladší skeptici nepředstavili pět Agrippových tropů proto, aby nahradili deset Ainesidémových tropů, ale aby s větší rozmanitostí

Adv. Math. VII–XI a *Adv. math.* I–VI jsou dva zcela samostatné spisy.

Spis *Adv. math.* VII–XI se nezachoval celý; podle Janáčka se jedná o Sextův hlavní, ale nekompletní spis; chybí v něm ztracený úvodní všeobecný výklad pyrrhónské skepse, na který Sextos odkazuje v *Adv. math.* VII, 1. Janáček v poměrně obšírné filologické analýze vyvracel do té doby všeobecně přijímaný názor, že odkaz v *Adv. math.* VII, 1 je referencí na kompletně zachovaný spis *Pyrrh. hyp.* Viz Janáček (1963, 124–131).

3 Podrobněji např. Floridi (2002, 5).

4 Z podkladů pro geografické úvahy, které nám předal sám Sextos, nemáme vlastně žádný důvod se domnívat, že Sextos nebyl řeckého původu (*Pyrrh. hyp.* I, 152; III, 211; III, 214; III, 221).

5 *Pyrrh. hyp.* II, 238; *DL IX*, 116; viz také Annas a Barnes (2000, xxxii); Barnes (1990, vii); Štefanko (1984, 14).

6 *Pyrrh. hyp.* I, 36–163; *DL IX*, 79–88. Annas a Barnes v *The Modes of Scepticism* udávají ještě třetí starověký zdroj, který podává Ainesidémovy tropy: spis *De ebr.* 169–205 od Filóna Alexandrijského (Annas, Barnes 1985, 175).

7 O Agrippových tropech nám podávají zprávu toliko dva starověké zdroje: Diogenés Laertios v *DL* a Sextos Empeirikos v *Pyrrh. hyp.* Z dostupných zpráv o souboru pěti tropů jak u Diogena, tak u Sexta je zřejmé, že Agrippa působil někdy v období mezi Ainesidémem a Sextem Empeirikem. Barnes se pokusil o bližší vymezení datace Agrippova působení přibližně na přelom

milénia (Annas, Barnes 2000, xxxii, xviii; srv. Barnes 1990, 121–122).

8 O životě skeptika Agippy nevíme naprosto nic; dochovaly se pouze dvě jmenovité zmínky v díle Diogena Laertia. „Agrippa a jeho přívrženci doplňují k nim ještě pět jiných (tropů), ...“; „Οἱ δὲ περὶ Ἀγρίππαν τούτοις ἄλλους πέντε προσεισάγουσι, ...“ (*DL IX*, 88) „... a Antiochos z Láodikeje a Apellás v Agrippovi uznávají pouze jevy.“; „... καὶ Ἀντίοχος ὁ Λαοδικεὺς καὶ Ἀπελλᾶς ἐν τῷ Ἀγρίππαι τιθέασιν τὰ φαινόμενα μόνα.“ (*DL IX*, 106)

9 Této problematice se věnují blíže např. Machuca (2015, 25); Lammenranta (2019, 570); Vázquez (2019, 51); Barnes (1990, ix) nebo Floridi (2002, 9).

a úplností doplnili jejich argumentaci. Hlavním cílem naší studie je zejména analýza argumentační provázanosti mezi deseti Ainesidémovými a pěti Agrippovými tropy. Proč vlastně mladší skeptici považovali za nutné připojit k deseti Ainesidémovým tropům pět nových? Jakým způsobem Agrippovy tropy doplnily nebo ovlivnily pyrrhónskou skepsi? Domníváme se, že taková analýza nám může poskytnout nejen cenné informace o vývoji pyrrhónské skepse, ale může být prospěšná v rámci zkoumání relevantního historického a argumentačního kontextu Sextova vlastního pojetí pyrrhónské skepse.

V této studii vycházíme až na výjimky ze skepticismu představeného Sextem Empeirikem v jeho spisu *Pyrrh. hyp.*, který je považován za nejúplnější pramen našich poznatků o pyrrhónské skepsi. S postavou Pyrrhóna z Élidy,¹⁰ od něhož se odvozuje pojmenování pyrrhónské skepse,¹¹ je obvykle spojován počátek dějin skepse jako filosofické školy. Avšak Pyrrhón sám zřejmě nic nenapsal, většinu anekdotických informací o jeho životě se dozvídáme až od Diogena Laertia (*DL IX*, 61–108). Sextos Empeirikos výslovně zmiňuje Pyrrhóna pouze jednou, když představuje alternativní odborné názvy pro skeptickou filosofii:¹²

10 Pyrrhón z Élidy (podle Diogena Laertia asi 360–270 př. n. l.) působil na samém počátku helénistického filosofického období, byl současníkem Aristotela, Epikúra a starších stoiků.

11 Zajímavý je názor jistého Theodosia, který podle Diogena Laertia odmítá pojmenování – pyrrhónská – pro Sextovo pojetí skepse (*DL IX*, 70).

12 Kvantifikací výskytu používaných odborných názvů pyrrhoniků (οἱ ζητητικοί, οἱ

„Nazývá se také pyrrhónskou, protože se nám zdá, že se Pyrrhón věnoval otázkám skepse opravdověji a zřetelněji než jeho předchůdci.“¹³ Do jaké míry a zda vůbec je vhodné spojení Sextova pojetí mladší pyrrhónské skepse se jménem Pyrrhóna, je obtížná otázka, která přesahuje záměr této studie.¹⁴ Slovo skeptik nebo spojení pyrrhónský skeptik budeme používat ve všech tvarech ve shodném významu jako Sextos Empeirikos v *Pyrrh. hyp.*, kde Sextos, na několika místech svého spisu, trvá na naprosto přesném rozlišení svého pojetí pyrrhónské skepse od všech, i těch zdánlivě nejbližších směrů.¹⁵

2. VÝKLAD AGRIPPOVÝCH TROPŮ U SEXTA A DIOGENA

Zprávu o Agrippových tropech nám podávají jak Sextos Empeirikos v *Pyrrh. hyp.*, tak Diogenés Laertios v *DL*. Oba autoři nám po stručném úvodu předávají,

σκεπτικοί, οἱ ἐφεκτικοί, οἱ ἀπορητικοί, οἱ Πυρρωνεῖοι) v dochovaných pramenech elektronické databáze Thesaurus Linguae Graecae (TLG) se zabýval Floridi ve své knize *The Transmission and Recovery of Pyrrhonism* (Floridi 2002, 101–105).

13 „(Καλεῖται) καὶ Πυρρώνειος ἀπὸ τοῦ φαίνεσθαι ἡμῖν τὸν Πύρρωνα σωματικώτερον καὶ ἐπιφανέστερον τῶν πρὸ αὐτοῦ προσεληλυθέναι τῇ σκέψει.“ (*Pyrrh. hyp.* I, 7)

14 Podrobnější výklad o filosofickém odkazu Pyrrhóna z Élidy a jeho vlivu na mladší pyrrhónskou skepsi představil např. Bett (2003); viz také Kalaš (2009).

15 Sextos na konci I. knihy *Pyrrh. hyp.* představuje rozdíly mezi skepsi a pěti zdánlivě příbuznými filosofickými školami. Stoiky, epikurejce a peripatetiky v této pasáži ze zřejmých důvodů neuvádí, vzhledem k tomu, že je nepovažuje za jakkoli blízké filosofické školy, ale naopak za své hlavní protivníky v polemické diskusi, zvláště v II. a III. knize (*Pyrrh. hyp.* I, 210–241; srv. I, 1–4).

ve shodném pořadí, soubor pěti Agrippových tropů. Sextos uvádí, že soubor pěti tropů pochází od mladších skeptiků; Diogenés přiznává autorství pěti

tropů jistému Agrippovi a jeho žákům. Pro srovnání uvádíme výklad souboru pěti Agrippových tropů z obou našich starověkých zdrojů.

Úvod v *Pyrrh. hyp.*:

„Mladší skeptici předávají těchto pět tropů zdržení se soudu: první vyplývající ze sporu, druhý o nekonečném regresu, třetí relativnosti, čtvrtý hypotetičnosti, pátý diallely.“¹⁶

Úvod v *DL*:

„Agrippa a jeho přívrženci připouští k nim ještě pět jiných (tropů): vyplývající ze sporu, o nekonečném regresu, relativnosti, hypotetičnosti a diallely.“¹⁸

Bližší charakteristika paralelních tropů je v obou textech také podobná.

Tropos vyplývající ze sporu v *Pyrrh. hyp.*:

„Tropos (τόν ἀπό τῆς διαφωνίας) vyplývající ze sporu o nějakou věc, jak v životě, tak u filosofů; právě v důsledku čehož se nemůžeme pro něco rozhodnout anebo něco odmítnout, a proto dospíváme ke zdržení se soudu.“¹⁷

Tropos vyplývající ze sporu v *DL*:

„Tropos vyplývající ze sporu prokazuje, že všechny zkoumané otázky, předkládané ve filosofii nebo v každodenním životě, jsou plny největších sporů a zmatků.“¹⁹

Tropos o nekonečném regresu v *Pyrrh. hyp.*:

„Tropos o nekonečném regresu (τῆς εἰς ἄπειρον ἐκπτώσεως); tvrdíme, že pro vše, co je uvedeno jako pravdivé o nějaké věci, je nutný důkaz,

Tropos o nekonečném regresu v *DL*:

„Tropos o nekonečném regresu nepřipouští spolehlivé prokázání zkoumaného, protože jedno získává svou věrohodnost od druhého, a takto do nekonečna.“²⁰

16 „οἱ δὲ νεώτεροι σκεπτικοὶ παραδιδόασιν τρόπους τῆς ἐποχῆς πέντε τοῦσδε, πρῶτον τὸν ἀπὸ τῆς διαφωνίας, δεύτερον τὸν εἰς ἄπειρον ἐκβάλλοντα, τρίτον τὸν ἀπὸ τοῦ πρὸς τι, τέταρτον τὸν ὑποθετικόν, πέμπτον τὸν διάλληλον.“ (*Pyrrh. hyp.* I, 164)

17 „καὶ ὁ μὲν ἀπὸ τῆς διαφωνίας ἐστὶ καθ' ὃν περὶ τοῦ προτεθέντος πράγματος ἀνεπίκριτον στάσιν παρά τε τῷ βίῳ καὶ παρὰ τοῖς φιλοσόφοις εὐρίσκομεν γεγεννημένην, δι' ἣν οὐ δυνάμενοι αἰρεῖσθαι τι ἢ ἀποδοκιμάζειν καταλήγομεν εἰς ἐποχὴν.“ (*Pyrrh. hyp.* I, 165–166)

18 „Οἱ δὲ περὶ Ἀγρίππαν τοῦτοις ἄλλους πέντε προσεισάγουσι, τὸν τ' ἀπὸ τῆς διαφωνίας καὶ τὸν εἰς ἄπειρον ἐκβάλλοντα καὶ τὸν πρὸς τι καὶ τὸν ἐξ ὑποθέσεως καὶ τὸν δι' ἀλλήλων.“ (*DL IX*, 88)

19 „ὁ μὲν οὖν ἀπὸ τῆς διαφωνίας ὃ ἂν προτεθῇ ζήτημα παρὰ τοῖς φιλοσόφοις ἢ τῇ συνηθείᾳ, πλείστης μάχης καὶ ταραχῆς πλήρες ἀποδεικνύει.“ (*DL IX*, 88)

20 „ὁ δ' εἰς ἄπειρον ἐκβάλλων οὐκ ἔα βεβαιοῦσθαι τὸ ζητούμενον, διὰ τὸ ἄλλο ἀπ' ἄλλου τὴν πίστιν λαμβάνειν καὶ οὕτως εἰς ἄπειρον.“ (*DL IX*, 88)

a pro tento opět důkaz, a tak do nekonečna; z čehož vyplývá zdržení se soudu, protože nevíme, odkud zahájit zdůvodňování.²¹

Tropos relativnosti v *Pyrrh. hyp.*:

„Tropos relativnosti (τόν ἀπό τοῦ πρὸς τι), jak jsme již řekli, je ten, podle kterého se nějaká věc jeví taková a taková vzhledem k posuzujícímu a za daných okolností, a proto dospíváme ke zdržení se soudu ohledně toho, jaký je vlastně předmět ve své přirozenosti.“²²

Tropos hypotetičnosti v *Pyrrh. hyp.*:

„Tropos hypotetičnosti (ἐξ ὑποθέσεως) je ten, když dogmatici, pod tíhou nekonečného regresu, začínají od něčeho, co neprokazují, ale jednoduše a bez důkazů žádají přijmout pouze na základě kompromisu.“²³

Tropos diallely v *Pyrrh. hyp.*:

„Tropos diallely (διάλληλος) vzniká tehdy, když to, co má potvrzovat zkoumanou věc, samo potřebuje ověření zkoumanou věcí. Pokud tedy nemůžeme použít jedno z nich k odůvodnění druhého, zdržujeme se soudu o obou.“²⁴

2324

Tropos relativnosti v *DL*:

„Tropos relativnosti ukazuje, že nemůžeme poznat nějakou věc v její vlastní přirozenosti, ale jediné ve vztahu k něčemu jinému; z tohoto důvodu jsou všechny věci nepoznatelné.“²⁵

Tropos hypotetičnosti v *DL*:

„Tropos hypotetičnosti je založen na tom, že někteří lidé myslí, že první důvody věcí je nutno brát jako věrohodné, z nich samých a bez dalšího dokazování; to však je nerozumné, neboť stejně tak lze zvolit opak jako předpoklad.“²⁶

Tropos diallely v *DL*:

„Tropos diallely nastává, když to, co má sloužit k tomu, aby potvrdilo zkoumanou věc, samo potřebuje ověření zkoumanou věcí, jako kdyby například někdo, kdo má v úmyslu prokázat existenci pórů vznikáním výpotků, přijmul existenci pórů jako důkaz vznikání výpotků.“²⁷

21 „ὁ δὲ ἀπὸ τῆς εἰς ἄπειρον ἐκπτώσεως ἔστιν ἐν ᾧ τὸ φερόμενον εἰς πίστιν τοῦ προτεθέντος πράγματος πίστεως ἑτέρας χρήζειν λέγομεν, κάκεινο ἄλλης, καὶ μέχρις ἀπείρου, ὡς μὴ ἐχόντων ἡμῶν πόθεν ἀρξόμεθα τῆς κατασκευῆς τὴν ἐποχὴν ἀκολουθεῖν.“ (*Pyrrh. hyp.* I, 166–167)

22 „ὁ δὲ ἀπὸ τοῦ πρὸς τι, καθὼς προειρήκαμεν, ἐν ᾧ πρὸς μὲν τὸ κρῖνον καὶ τὰ συνθεωρούμενα τοῖον ἢ τοῖον φαίνεται τὸ ὑποκείμενον, ὁποῖον δὲ ἔστι πρὸς τὴν φύσιν ἐπέχομεν.“ (*Pyrrh. hyp.* I, 167–168)

23 „ὁ δὲ ἐξ ὑποθέσεως ἔστιν ὅταν εἰς ἄπειρον ἐκβαλλόμενοι οἱ δογματικοὶ ἀπὸ τινος ἄρξωνται ὃ οὐ κατασκευάζουσιν ἀλλ' ἀπλῶς καὶ ἀναποδείκτως κατὰ συγχώρησιν λαμβάνειν ἀξιοῦσιν.“ (*Pyrrh. hyp.* I, 168)

24 „ὁ δὲ διάλληλος τρόπος συνίσταται, ὅταν τὸ ὀφείλον τοῦ ζητουμένου πράγματος εἶναι βεβαιωτικὸν χρειᾶν ἔχη τῆς ἐκ τοῦ ζητουμένου πίστεως ἔνθα μηδέτερον δυνάμενοι λαβεῖν πρὸς κατασκευὴν θατέρου, περὶ ἀμφοτέρων ἐπέχομεν.“ (*Pyrrh. hyp.* I, 169)

V dalším textu našeho příspěvku jsme se primárně zaměřili na Sextovu interpretaci pěti Agrippových tropů v *Pyrrh. hyp.* Sextos je mnohými filosofi nahlížen jako nepůvodní autor a pouhý kompilátor; shrnoval, citoval a kompiloval dnes již ztracené texty dřívějších skeptiků.²⁸ Sextos se však jen velmi nepřesně odkazoval na své zdroje, často nevíme, které řádky textu představují jeho vlastní pozici, „kde se prosaický citát končí a kde začíná parafráze (Janáček 1946, 7).“

Někteří badatelé dokonce předpokládají, že Sextos opisoval dřívější texty, snad slovo od slova, s tím, že si ani nepovšiml rozdílných verzí skepticismu z různých zdrojů. Domníváme se, že se jedná o příliš silné tvrzení; jen velmi obtížně lze totiž doložit, že Sextos opisoval v *Pyrrh. hyp.* odlišné verze skepticismu z nezachovaných spisů. Janáček na základě jazykové analýzy ukázal, že Sextos, na rozdíl od Diogena, upravoval

nebo rozšiřoval některé pasáže originálních textů skeptických předchůdců; což naznačuje jeho snahu představit vlastní pojetí pyrrhónské skepse, než že byl pouhým opisovačem skeptických předloh. „Systematické srovnání paralelních pasáží u Diogena a Sexta ukázalo, že Diogenés skeptickou předlohu opsál, zatímco Sextos si ji různým způsobem přizpůsobil.“²⁹

Ať je to jakkoli, Sextos nám podal nejen cenné svědectví o vývoji pyrrhónské skepse, ale kromě toho nám zachoval, v rámci polemické diskuse s dogmatiky, velké množství informací o svých hlavních filosofických oponentech: stoicích, epikurejcích, academicích a peripateticích.

3. MATERIÁLNÍ/ ZPOCHYBŇUJÍCÍ A FORMÁLNÍ/ DIALEKTICKÉ TROPY

Tři z pěti Agrippových tropů – tropos o nekonečném regresu, hypotetičnosti a diallely (2., 4., a 5.)³⁰ mají v Agrippově argumentačním schématu odlišnou úlohu než dva zbývající tropy – tropos vyplývající ze sporu a relativnosti (1. a 3.).³¹ Hankinson trojici tropů na-

25 „ὁ δὲ πρὸς τι οὐδὲν φησι καθ' ἑαυτὸ λαμβάνεσθαι, ἀλλὰ μεθ' ἑτέρου. ὅθεν ἄγνωστα εἶναι.“ (DL IX, 89)

26 „ὁ δ' ἐξ ὑποθέσεως τρόπος συνίσταται, οἰομένων τινῶν τὰ πρῶτα τῶν πραγμάτων αὐτόθεν δεῖν λαμβάνειν ὡς πιστὰ καὶ μὴ αἰτεῖσθαι· ὃ ἐστὶ μάταιον· τὸ ἐναντίον γὰρ τις ὑποθήσεται.“ (DL IX, 89)

27 „ὁ δὲ δι' ἀλλήλων τρόπος συνίσταται ὅταν τὸ ὀφείλον τοῦ ζητουμένου πράγματος εἶναι βεβαιωτικὸν χρειᾶν ἔχη τῆς ἐκ τοῦ ζητουμένου πίστεως, οἷον εἰ τὸ εἶναι πόρους τις βεβαιῶν διὰ τὸ ἀπορροίας γίνεσθαι, αὐτὸ τοῦτο παραλαμβάνει πρὸς βεβαίωσιν το<ῦ> ἀπορροίας γίνεσθαι.“ (DL IX, 89)

28 Především Timóna, Ainesidéma, Agrippy, Menodóta; Floridi uvádí také Karneadova žáka, představitele akademiků, Kleitomacha. Podrobněji zejm. Hankinson (1995, 4–5); srv. Floridi (2002, 11).

29 „Das systematische Vergleichen von Parallelstellen in Diogenes und Sextus hat gezeigt, daß Diogenes seine skeptische Vorlage abschreibt, Sextus dagegen sie mannigfach umbildet.“ (Janáček 1979, 35)

30 Moderní epistemologové většinou znají tuto trojici tropů pod označením Agrippovo trilema nebo také jako problém epistémického regresu, případně problém justifikačního regresu (např. Machuca 2015, 25; Lammenranta 2019, 569; Vázquez 2019, 51).

31 Jak Sextos v *Pyrrh. hyp.* I, 164–169, tak Diogenés Laertios v DL IX, 88–89 předávají Agrippovy tropy ve shodném pořadí.

zval formálními tropy (formal modes) a zbývající dvojici materiálními tropy (material modes). Identické rozlišení Agrippových tropů nacházíme u Fogelina, který nazývá trojici tropů jako dialektické tropy (dialectical modes) a dvojici tropů jako vyzývající nebo zpochybňující tropy (challenging modes).

Dvojice materiálních/zpochybňujících tropů poskytuje látku, která se týká nerozhodnutelného sporu nebo relativnosti nějaké věci; následně úlohou trojice formálních/dialektických tropů je ve vzájemné součinnosti demonstrovat, že každý pokus rozřešit otázku, která se týká nerozhodnutelného sporu nebo relativnosti nějaké věci, je vždy zablokován jedním ze tří tropů – tropem o nekonečném regresu, hypotetičnosti nebo diallely;³² důkaz vedený kruhem je zablokován Agrippovým tropem diallely, důkaz vedený do nekonečna tropem o nekonečném regresu, a konečně jakýkoliv pokus stanovit nějaký počátek bez důkazu tropem hypotetičnosti. Algoritmus trojice formálních/dialektických tropů (Agrippovo trilema) si blíže představíme v následující čtvrté části naší studie.

32 „If the Pyrrhonists are right, no argument, once started, can avoid falling into one of the traps of circularity, infinite regress, or arbitrary assumption. I'll call these three modes the dialectical modes.” (Fogelin 1994, 116); srv. také: „The Formal Modes are prohibitions on certain types of reasoning. They do not seek to establish that the actual premisses involved in any argument must satisfy certain conditions, as did the Material Modes. Rather, they set out to show that any attempt to resolve a dispute involving such premisses is bound to fall foul of one of these three conditions.” (Hankinson 1995, 166)

4. FORMÁLNÍ/DIALEKTICKÉ TROPY: AGRIPPOVO TRILEMA

Na tomto místě se pokusíme představit zmíněný algoritmus součinnosti Agrippových tropů. Řešíme spor o nějakou skrytou věc x , který musí vyhovět oprávněným požadavkům tropu vyplývajících ze sporu: (i) existují nejméně dva neslučitelné argumenty sporu A_1 a A_2 ; kde (ii) ani jeden z argumentů není, vzhledem k pyrrhónské *ισοσθένεια*, více nebo méně hodnověrnější než druhý;³³ (iii) sporná věc odpovídá technickým požadavkům pyrrhónské skepse na předmět zkoumání. Nyní disponujeme ověřeným sporem o nějaké skryté věci, kde existují nejméně dva rovnocenné neslučitelné argumenty sporu A_1 a A_2 .

Pro pyrrhónského skeptika je již nyní vše jasné; vzhledem k tropu vyplývajícimu ze sporu nemůže, ale ani se nechce rozhodnout pro jedno z řešení sporu, takto dospívá ke zdržení se soudu. Předpokládejme však, že dogmatický filosof trvá na vyřešení sporu. Je totiž přesvědčen o tom, že na takové otázky dokáže dát objektivně pravdivou odpověď. Myslíme si, že neústupnost dogmatiků je přesně ten moment, kdy vstupuje na scénu dokonale univerzální algoritmus trojice formálních/dialektických tropů, který je indiferentní k jakémukoliv tématu zkoumaných otázek a postupně odkrývá jistou unáhlenost

33 Sextos opakovaně představuje *ισοσθένεια* jako technický termín pyrrhónské skepse, který je výhradně jakýmsi ověřením objektivní rovnosti hodnověrnosti, oprávněnosti, podloženosti nebo justifikace předkládaných argumentů (srv. např. *Pyrrh. hyp.* I, 10; I, 63; I, 76–78; I, 196–199; I, 202–204; I, 222–227; II, 51–55; II, 67).

dogmatiků vzhledem k jejich učení o možnostech, kritériích a hranicích pravdivého poznání.

Připustíme, že řešením sporu o nějakou skrytou věc x je například A_1 . Můžeme takové přesvědčení (i) hodnověrně prokázat, anebo se jedná (ii) o pouhé tvrzení bez důkazu? Jestliže (ii), potom takové tvrzení postrádá důvěryhodnost a je uveden v platnost tropos vyplývající ze sporu, který nás vede ke zdržení se soudu. V případě že (i), potom A_1 bude potřebovat ke svému oprávnění (justifikaci) nějaký další argument, například tvrzení T_1 .

Od této chvíle se již nikdo, kromě dokonale všeobecného algoritmu trojice tropů, nedostane ke slovu. T_1 je testováno každým z trojice tropů jako trilema následujícím způsobem: (i_{tr}) T_1 je pouhý předpoklad bez posouzení, pouze na základě kompromisu; (ii_{tr}) T_1 je podpořeno nějakým dalším tvrzením T_2 ; (iii_{tr}) T_1 je argumentačně identické s A_1 natolik, že se dokazování dostává do diallely.

Jestliže (ii_{tr}) budeme chtít prokázat T_1 tvrzením T_2 , pak však také T_2 vyžaduje ke svému oprávnění T_3 ; a pro toto tvrzení opět další, a tak do nekonečna; což vede pyrrhonika, v souladu s tropem o nekonečném regresi, ke zdržení se soudu. Tropos diallely je tropem vzájemné podpory nejméně dvou tvrzení, kde (iii_{tr}) T_1 potvrzuje A_1 , ale zároveň A_1 potvrzuje T_1 . Takto, zcela bez oprávnění, A_1 a T_1 navzájem potvrzují v kruhu samy sebe. Důkaz v kruhu může za určitých podmínek zahrnovat jakékoliv konečné množství prokazovaných argumentů; předpokládejme nyní, že prokazujeme tvrzení T_1 , T_1 pomocí T_2 ,

T_2 je pak prokazováno díky T_3 , ... T_{n-1} pomocí T_n , a konečně T_n díky T_1 ; pro argumentaci v kruhu musí platit, že n je konečné přirozené číslo větší než jedna ($\forall n \in \mathbb{N}: n > 1 \wedge$ posloupnost $T_1, T_2, T_3, \dots, T_n$ je konečná); není nijak překvapivé, že také případ bezvýchodnosti důkazu v kruhu vede pyrrhonika ke zdržení se soudu. A pokud (i_{tr}) dogmatický filosof stanovuje, aby se vyhnul nekonečnému regresi, bez náležitého zdůvodnění nějaký předpoklad, pak tropos hypotetičnosti prokáže unáhlenost takového rozhodnutí a pyrrhónský skeptik také díky tomuto tropu dospěje ke zdržení se soudu.

Algoritmus součinnosti Agrippových tropů se, zvláště v II. a III. knize *Pyrrh. hyp.*, poměrně monotónně opakuje. „A dále, abychom rozhodli o sporu, který vznikl o kritérium, musíme mít schválené kritérium, kterým daný spor rozhodneme, a abychom měli schválené kritérium, musí se nejprve rozhodnout spor o kritérium. Takto se úvaha dostává do diallely a nalezení kritéria se stává nemožným, protože na jedné straně nepřipouštíme přijetí kritéria, které je založeno na nedokázaném předpokladu, na druhé straně je vháníme do nekonečného regresi, pokud chtějí posuzovat kritérium kritériem. Avšak pokud důkaz vyžaduje dokázané kritérium a kritérium posouzený důkaz, dostáváme se do diallely.“³⁴

34 „καὶ ἄλλως, ἵνα ἡ γενομένη περὶ τοῦ κριτηρίου διαφωνία ἐπικριθῇ, δεῖ κριτήριον ἡμᾶς ἔχειν ὡμολογημένον, δι' οὗ δυνασόμεθα κρίνειν αὐτήν· καὶ ἵνα κριτήριον ὡμολογούμενον ἔχωμεν, δεῖ πρότερον ἐπικριθῆναι τὴν περὶ τοῦ κριτηρίου διαφωνίαν. οὕτω δὲ εἰς τὸν διάλληλον ἐμπίπτοντος τρόπον τοῦ λόγου, ἄπορος ἡ εὐρεσις τοῦ

Považujeme za důležité zmínit, že obdobnou úlohu, umožnit přesnější orientaci v relativnosti a omylnosti lidského poznání, sehrávají také Ainesidémovy tropy. Dvojice materiálních/zpochybňujících Agrippových tropů a Ainesidémovy tropy jsou v předkládaném systému zastupitelné. Na straně jedné je Agrippův tropos vyplývající ze sporu explicitním vyjádřením sporu, který je přirozenou součástí relativnosti Ainesidémových tropů, na straně druhé zobecňuje Agrippův tropos relativnosti škálu relativnosti všech deseti Ainesidémových tropů: „Relativnost je záležitostí rozdílného vnímání smyslových jevů – a relativnost jevů zakládá opodstatnění sporu.“³⁵

5. NEJVŠEOBECNĚJŠÍ VYMEZENÍ RELATIVNOSTI

Sextos přistupuje k tropu relativnosti poněkud zvláštním způsobem; tropos relativnosti prezentuje v I. knize *Pyrrh. hyp.* hned na třech různých místech: nejprve ve stručném úvodu k deseti tropům zavádí, nijak nespecifikovaný, nejvšeobecnější tropos relativnosti, pod který podřazuje všech deset Ainesidémových tropů (*Pyrrh. hyp.* I, 39); aby v následujícím výkladu představil tropos relativnosti jako

osmý v pořadí z deseti Ainesidémových tropů (*Pyrrh. hyp.* I, 135–140); a nakonec je tropos relativnosti součástí Sextova představení pěti Agrippových tropů (*Pyrrh. hyp.* I, 167).

Můžeme napočítat celkem dvanáct různých tropů, které se dotýkají relativnosti vnímatelných věcí: jeden nejvšeobecnější tropos (ὁ γενικώτατος), všech deset Ainesidémových tropů a jeden Agrippův tropos.

Sextos si asi byl vědom, že jeho výklad relativnosti je komplikovaný; snad právě proto zanechal v textu dva formální odkazy na dřívější, blíže nespecifikovaná, místa v textu, kde se již čtenář *Pyrrh. hyp.* měl možnost s tropem relativnosti setkat: (i) odkaz v *Pyrrh. hyp.* I, 136 v rámci představení osmého Ainesidémova tropu: „Již dříve jsme prokázali, že vše je relativní (ὅτι δὲ πάντα ἐστὶ πρὸς τι), ...“³⁶ (ii) odkaz v rámci výkladu Agrippova tropu relativnosti v *Pyrrh. hyp.* I, 167: „Tropos relativnosti, jak jsme již řekli (καθὼς προειρήκαμεν), je ten, ...“³⁷ Komentátoři se většinou shodují v tom, že odkaz (i) je směřován na Sextem představený nejvšeobecnější tropos relativnosti v *Pyrrh. hyp.* I, 39 (srv. Štefanko 1984, 214, pozn. 61; Annas, Barnes 1985, 141; Barnes 2014, 549). Sextův druhý odkaz (ii) v *Pyrrh. hyp.* I, 167 je o něco komplikovanější; Barnes se domnívá, že zde Sextos odkazuje na znění osmého Ainesidémova tropu v *Pyrrh. hyp.* I, 135–140 (viz Barnes 2014, 546; srv. Vázquez 2019, 67). „Odkaz, o němž

κριτηρίου γίνεται, μήτε ἐξ ὑποθέσεως ἡμῶν ἑώντων αὐτοῦς κριτήριον λαμβάνειν, ἔάν τε κριτηρίῳ τὸ κριτήριο κρίνειν ἐθέλωσιν, εἰς ἀπειρίαν αὐτοῦς ἐκβαλλόντων. ἀλλὰ καί, ἐπεὶ ἡ μὲν ἀποδείξις δεῖται κριτηρίου ἀποδεδειγμένου, τὸ δὲ κριτήριο ἀποδείξεως κεκριμένης, εἰς τὸν διάλληλον ἐκβάλλονται τρόπον.“ (*Pyrrh. hyp.* II, 20)

35 „Relativity is a matter of differential appearances – and relativity of appearances goes to establish the facts of dispute.“ (Hankinson 1995, 166)

36 „ὅτι δὲ πάντα ἐστὶ πρὸς τι, ἐπελογισάμεθα μὲν καὶ ἔμπροσθεν, ...“ (*Pyrrh. hyp.* I, 136)

37 „ὁ δὲ ἀπὸ τοῦ πρὸς τι, καθὼς προειρήκαμεν, ἐν ᾧ...“ (*Pyrrh. hyp.* I, 167)

lze jen stěží pochybovat, je potvrzen těsnou paralelou mezi *Pyrrh. hyp.* I, 135 a *Pyrrh. hyp.* I, 167: na obou místech se o posuzovaných věcech říká, že jsou relativní jedním ze dvou způsobů, vzhledem k posuzujícímu subjektu (πρὸς τὸ κρῖνον), nebo vzhledem k věcem, které jsou pozorovány spolu s nimi (πρὸς τὰ συνθεωρούμενα).³⁸

Sextos podává ke každému Ainesidémovu tropu velmi stručný úvod, kde vysvětluje argumentaci daného tropu; následuje velké množství různých, mnohdy podivných, příkladů protikladů (ἀντιθέσεις) relativnosti vnímání, které nás mají přesvědčit o tom, že sice můžeme vědět, jak se nám věc jeví, ale nikdy nemůžeme poznat, který z jevů odráží věc v její přirozenosti. Sextos shromáždil velký soubor příkladů, které jsou založeny na rozličnosti živočichů, předsudcích při posuzování věcí, rozdílnosti lidí, odlišných vlastnostech smyslových orgánů, rozdílných vzdálenostech, častém či ojedinělém výskytu, rozdílném věku, rozdílném způsobu života, odlišných kulturních zvyklostech, tradicích, na různých stavech vnímajícího, opilosti, nemoci, spánku, a mnoho dalších.

Jedinou výjimkou ze všech Ainesidémových tropů je právě osmý tropos, který nenabízí ani jeden z podobných příkladů ἀντιθέσεις relativnosti

vnímání (viz Barnes 2014, 547–548). Naopak osmý tropos podává vysvětlení, že všechny vnímatelné věci jsou relativní. Annas a Barnes prezentovali možný výklad Sextova přístupu: „Jsme tak přivedeni k následujícímu hypotetickému vysvětlení Sextova podivného výkladu tropu relativnosti. Musíme jistě předpokládat, že Sextos ve svých zdrojích k deseti Ainesidémovým tropům našel osmý tropos relativnosti a že tento tropos – stejně jako tropos relativnosti ve Filónovi a v Diogenovi – se z hlediska formy v podstatě shodoval se zbývajících devíti tropy. Rozhodl se však tento tradiční materiál vypustit a nahradit jej Agrippovým tropem relativnosti.“³⁹

Formální komplikovanost výkladu lze snad vysvětlit Sextovou snahou o co nejvšeobecnější vymezení relativnosti. Sextos zřejmě pochopil, že Agrippův tropos relativnosti je naprosto univerzální, takže lze pod něj podřadit nepřehlednou škálu relativnosti a omylnosti Ainesidémových tropů (srv. Horyna 2008, 52; Hankinson 1995, 165; Annas a Barnes 1985, 142–143). „Je jasné, že všechny vnímatelné věci jsou relativní, neboť jsou relativní vzhledem k vnímajícím lidem. Je tedy zcela zřejmé, že

38 „The reference, which is hardly in doubt, is confirmed by the close parallel between I, 135 and I, 167: in both places things are said to be relative in either of two ways, relative to what judges (πρὸς τὸ κρῖνον) or relative to the things observed together with it (πρὸς τὰ συνθεωρούμενα).“ (Barnes 2014, 546)

39 „We are thus led to the following hypothetical explanation of Sextus’ strange account of the Relativity Mode. We must surely suppose that in his sources for the Ten Modes Sextus found an Eighth Mode from relativity, and that this mode – like the Relativity Modes in Philo and in Diogenes – was broadly similar in style to the other nine. He decided, however, to eject this traditional material and to replace it by a version of Agrippa’s Relativity Mode.“ (Annas a Barnes 1985, 142–143) Srv. Barnes (2014, 547) nebo Hankinson (1995, 159).

každou vnímatelnou věc, která se nám předkládá, lze snadno převést na jeden z pěti tropů.⁴⁰

6. Ὁ ἈΠὸ τοῦ Πρὸς τι

Sextovo pojmenování tropu relativnosti v řečtině (ὁ ἀπὸ τοῦ πρὸς τι) je zároveň schematickým vyjádřením toho, co pojmenovává. Předložková vazba ἀπὸ τοῦ vyjadřuje směr ve významu – od nějaké smysly vnímatelné věci (x), tedy jak se nějaká věc jeví (F_n , kde $n \in \mathbb{N} \wedge n > 1$); Sextos opakovaně hovoří v ontologickém smyslu o věci ve své přirozenosti (ὁποκείμενον), která je vnější realitou a nachází se mimo dosah (ἐκτός) percipientova subjektivního smyslového vnímání. Následně vazba πρὸς τι vyjadřuje relativnost jevu vzhledem k něčemu (T_n): např. x se jeví jako F_1 vzhledem k T_1 ; protikladný argument v rámci rovnocennosti (ἰσοσθένεια) lze vyjádřit následovně: x se jeví jako F_2 vzhledem k T_2 . Pyrrhonik zcela uznává, že x se jednou jeví jako F_1 a jednou jako F_2 , dokonce se touto skutečností řídí v praktickém životě a zohledňuje ji ve svých zkoumáních, ale nemá žádné oprávnění považovat F_1 nebo F_2 za cokoliv pravdivě vypovídajícího o věci x v její přirozenosti. „Protikladnost“ argumentů nechápeme vůbec ve smyslu popření nebo přisvědčení, ale pouze ve smyslu neslučitelnosti. „Rovnocenností“ nazýváme rovnost, pokud jde o hodnověrnost a nehodnověrnost, takže ani jeden

z neslučitelných argumentů není hodnověrnější než druhý.⁴¹

Na uvedeném schématu tropu relativnosti můžeme ukázat, že relativnost Ainesidémových tropů je závislá na variabilitě parametru T_n . Relativnost jevu F_n nějaké věci x vzhledem k parametru T_n nabývá pro každý z Ainesidémových tropů zcela konkrétní formu.

První Ainesidémův tropos je založen na rozmanitosti zvířat (τῶν ζῴων ἐξαλλαγὴν):

x se jeví jako F_1 vzhledem k rozmanitosti zvířat Z_1

x se jeví jako F_2 vzhledem k rozmanitosti zvířat Z_2

Druhý tropos argumentuje rozdílností lidí (τῶν ἀνθρώπων διαφοράν):

x se jeví jako F_1 vzhledem k rozdílnosti lidí L_1

x se jeví jako F_2 vzhledem k rozdílnosti lidí L_2

Třetí odlišnými vlastnosti smyslů (ἀπὸ τῆς διαφορᾶς τῶν αἰσθήσεων):

x se jeví jako F_1 vzhledem k odlišným vlastnostem smyslů S_1

x se jeví jako F_2 vzhledem k odlišným vlastnostem smyslů S_2

Mohli bychom samozřejmě pokračovat všemi zbývajícími schématy Ainesidémových tropů: vzhledem

40 „ὅτι δὲ καὶ πρὸς τι ἐστὶ πάντα τὰ αἰσθητά, δῆλον· ἐστὶ γὰρ πρὸς τοὺς αἰσθανομένους. φανερόν οὖν ὅτι ὅπερ ἂν ἡμῖν προτεθῇ πρᾶγμα αἰσθητόν, εἰς τοὺς πέντε τρόπους ἀνάγειν τοῦτο εὐμαρές ἐστιν.“ (Pyrrh. hyp. I, 175)

41 „ἀντικειμένους δὲ λόγους παραλαμβάνομεν οὐχὶ πάντως ἀπόφασιν καὶ κατάφασιν, ἀλλ' ἀπλῶς ἀντὶ τοῦ μαχομένου. ἴσοσθένειαν δὲ λέγομεν τὴν κατὰ πίστιν καὶ ἀπιστίαν ἰσότητα, ὡς μηδὲνα μηδενὸς προκεῖσθαι τῶν μαχομένων λόγων ὡς πιστότερον.“ (Pyrrh. hyp. I, 10)

k okolnostem (přirozenému nebo nepřirozenému stavu – bdění nebo spánku, opilosti nebo střízlivosti, statečnosti nebo bázlivosti, pohybu nebo klidu...) O_n ; poloze a vzdálenostem V_n ; vzhledem k příměsím, které ovlivňují vnímání nějaké věci P_n ; množství a složení skrytých věcí M_n atd. (srv. Barnes 2014, 549; Annas a Barnes 1985, 143).

V předchozím textu jsme zmínili, že pro Agrippovy tropy je příznačné jejich všeobecné zaměření. Agrippa si musel být vědom nesystematičnosti specifických příkladů relativnosti vnímání Ainesidémových tropů a nahradil všech deset Ainesidémových tropů obecným popisem, který vychází z univerzální relace nebo vztahu k něčemu. Totéž si o něco později nepochybně uvědomil také Sextos, který se v *Pyrrh. hyp.* rozhodl nahradit relativnost osmého Ainesidémova tropu všeobecným schématem, který evidentně vychází z Agrippova tropu relativnosti (viz zejm. Annas a Barnes 1985, 143–145):

x se jeví jako F_1 v relaci R_1
x se jeví jako F_2 v relaci R_2

7. HISTORICKÁ A ARGUMENTAČNÍ DISKONTINUITA

Nicméně uvedená analýza Sextova přístupu k Ainesidémovu tropu relativnosti je v tomto specifickém případě poněkud v rozporu s jeho zmínkou o tom, že mladší skeptici nám předávají Agrippovy tropy nikoli proto, aby nahradili Ainesidémovy tropy, ale aby doplnili jejich argumentaci. Není jasné, co si máme myslet o Sextově vyjádření. Je totiž docela dobře možné, a argumentační

schéma tomu nasvědčuje, že Agrippa se svými přívrženci představili soubor pěti tropů přesně z tohoto důvodu, totiž aby zcela nahradili Ainesidémovy tropy; avšak to je dnes, vzhledem k takřka úplné ztrátě pramenů, již jen velmi obtížně ověřitelná domněnka.

Mnozí badatelé se domnívají, že novější Agrippovy tropy jsou, oproti starším Ainesidémovým tropům, promyšlenější a filosoficky významnější. „Pokud jde o jejich filosofickou sílu a význam, neexistuje srovnání: deset je dětinských, pět je pronikavých.“⁴²

Pyrrhónskou skepsi rozhodně nelze považovat za kontinuální, tím méně konzistentní filosofický směr. V průběhu více než pět set let dlouhého vývoje nabyla pyrrhónská skepse výrazně odlišných podob (viz např. Лосев 1975, 21; Štefanko 1984, 9; Barnes 1990, vii; Perin 2010, 1), což je také jeden z důvodů, proč je Sextova snaha podat důkaz o vlastním pojetí skepse jako o systematickém filosofickém myšlení srozumitelná. Sextos si musel být, ze svých pramenů, velmi dobře vědom nejenom historické, ale především argumentační diskontinuity ve skeptické tradici: starší↔mladší skeptici nebo Ainesidémovy↔Agrippovy

42 „As for their philosophical power and significance, there is no comparison: the Ten are puerile, the Five profound.“ (Annas a Barnes 2000, xviii) Podobně se vyjádřil Hegel: „Oněch pět dalších forem však už vypadá lépe; mají větší význam a pocházejí zřejmě z pozdější doby.“ (Hegel 1965, 359) O několik stránek dále píše: „Pět dalších tropů skeptické filosofie má odlišný charakter..., vyjadřují naprosto jiné stanovisko, jiný stupeň filosofického myšlení. Neboť tyto tropy již patří k myslitelské reflexi a obsahují dialektiku, jež je vlastní určitému pojmu.“ (Hegel 1965, 367)

tropy (srv. Bailey 2002, 81). Nezbyvá nám než pečlivé čtení Sexta Empeirika. Ať už je tomu jakkoli, Sextův detailní výklad Ainesidémových tropů nasvědčuje více tomu, že Sextos považoval Ainesidémovy tropy za neoddělitelnou součást svého pojetí pyrrhónské skepse.

8. PYRRHONIK, PROTOSKEPTIK A DOGMATIK

Sextos, jak sám píše, chce vyložit Ainesidémovy tropy, aby se čtenář *Pyrrh. hyp.* přesněji orientoval v protikladných argumentech (ἀντιθέσεις) a pro jejich rovnocennost (ισοσθένεια) dospěl ke zdržení se soudu (ἐποχή). „Abychom měli o těchto protikladech lepší povědomí, chci vyložit také tropy, pomocí kterých se dosahuje zdržení se soudu.“⁴³

Autoři sekundární literatury opakovane přemýšlí o *Pyrrh. hyp.* jako o jakémsi návodu nebo příručce pyrrhónské skepse, ale méně často se zabývají otázkou, komu je vlastně tato příručka určena. Kdo je zamýšleným čtenářem *Pyrrh. hyp.*?⁴⁴ Jakému čtenáři chce Sextos usnadnit orientaci v protikladných argumentech? Sextos je bohužel příliš rezervovaný – „nikde nám explicitně nesdělil proč nebo pro koho píše.“⁴⁵

Snad jen na několika místech spisu alespoň naznačil, že se zaměřil na velmi pestré publikum podle vztahu k možnostem pravdivého poznání – od

stoupenců pyrrhónské skepse, kteří pravdu trpělivě hledají, přes začínající skeptiky nebo protoskeptiky (viz např. Маслов 2021, 242; Brennan 2015, 106), kteří byli znepokojeni hledáním pravdy ve věcech (viz např. *Pyrrh. hyp.* I, 12), až po přesvědčené dogmatické filosofy, kteří věří, že svou pravdu našli. Sextos nám v samotném závěru *Pyrrh. hyp.* nabízí jistý druh odstupňované terapie; říká, že má rád lidi a přeje si, co nejšetrněji, díky argumentaci rozdílné síly, vyléčit sebejistotu a unáhlenost více nebo méně zapřisáhlých dogmatiků (*Pyrrh. hyp.* III, 280–281).

Sextův spis evidentně není zaměřen jen na úzkou skupinku přesvědčených skeptiků. V několika počátečních odstavcích I. knihy *Pyrrh. hyp.* Sextos pojednává úvodní výklad pyrrhónské skepse a vymezuje základní teoretické pojmy; větší část I. knihy zabírá Sextovo detailní představení Ainesidémových tropů (*Pyrrh. hyp.* I, 36–163). Je zřetelné, že úvodní kniha zcela postrádá polemiku s dogmatiky, kterou Sextos plně rozvinul ve zbývajících dvou knihách. Všeobecný výklad je, dnešní terminologií, úvodem do pyrrhónské skepse a je zaměřen na protoskeptika, tedy na někoho, kdo se teprve seznamuje s pyrrhónskou skepsí. Nemůžeme to samozřejmě vědět s určitostí, ale zdá se, že Ainesidémovy tropy jsou, jako specifická součást úvodního výkladu, primárně zaměřeny na začínajícího skeptika. Sextos využil postavu protoskeptika k narativnímu vysvětlení svého pojetí pyrrhónské skepse: „Říkáme, že prvotní příčinou skepse je naděje na duševní klid. Proto

43 „Ὅτι δὲ τοῦ τὰς ἀντιθέσεις ταύτας ἀκριβέστερον ἡμῖν ὑποπείσειν, καὶ τοὺς τρόπους ὑποθέσσομαι δι' ὧν ἡ ἐποχή συνάγεται, ...“ (*Pyrrh. hyp.* I, 35)

44 Podrobněji Bett (2019, 8–12); viz také Bailey (2002, 129).

45 „... never tells us explicitly why or for whom he is writing.“ (Bett 2019, 9)

ti nejnadanejší z lidí, znepokojeni nerovností mezi věcmi a bezradní, mají-li se rozhodnout, ke kterým se přiklonit, dospěli k tomu, že zkoumali, co je pravdivé a co je nepravdivé ve věcech, aby posouzením této otázky našli duševní klid. Základní princip skepse je hlavně v tom, že proti každému argumentu je možné postavit rovnocenný protiargument. Totiž domníváme se, že odtud se dostáváme k tomu, že odmítáme jakýkoliv druh dogmat.⁴⁶

Jestliže deset Ainesidémových tropů zabírá v I. knize *Pyrrh. hyp.* mnohem větší prostor než Agrippovy tropy, potom v II. a III. knize⁴⁷ se nám naskýtá úplně odlišný obrázek. Sextos v celém rozsahu II. a III. knihy *Pyrrh. hyp.* využívá v polemické diskusi proti dogmatikům téměř výhradně argumentační schéma Agrippových tropů.⁴⁸

46 „Ἀρχὴν δὲ τῆς σκεπτικῆς αἰτιώδῃ μὲν φαμεν εἶναι τὴν ἐλπίδα τοῦ ἀταρακτῆσειν· οἱ γὰρ μεγαλοφρεῖς τῶν ἀνθρώπων ταρασσόμενοι διὰ τὴν ἐν τοῖς πράγμασιν ἀνωμαλίαν, καὶ ἀποροῦντες τίσιν αὐτῶν χρῆ μᾶλλον συγκατατίθεσθαι, ἢ λθον ἐπὶ τὸ ζητεῖν, τί τε ἀληθές ἐστιν ἐν τοῖς πράγμασι καὶ τί ψεῦδος, ὥς ἐκ τῆς ἐπικρίσεως τούτων ἀταρακτῆσοντες. συστάσεως δὲ τῆς σκεπτικῆς ἐστιν ἀρχὴ μάλιστα τὸ παντὶ λόγῳ λόγον ἴσον ἀντικεῖσθαι· ἀπὸ γὰρ τούτου καταλήγειν δοκοῦμεν εἰς τὸ μὴ δογματίζειν.“ (*Pyrrh. hyp.* I, 12, srv. také I, 26–30)

47 II. a III. kniha je výhradně polemický výměr proti dogmatickým filosofům ve třech hlavních částech postaristotelského vývoje filosofie – logice, fyzice a etice. Stoické dělení filosofie zmiňuje Sextos i Diogenés (*Pyrrh. hyp.* II, 13; *DL* VII, 39). Ze současných badatelů např. Long (2003, 152); Annas, Barnes (1985, 17).

48 Např. *Pyrrh. hyp.* II, 9; 19–20; 36; 85; 76–78; 85; 89–93; 121–123; 182–183; III, 7–9; 22–24; 33–36; 53; 67–68; 241–242. Srv. s prací Annas a Barnes (2000, xviii).

9. TŘI Z PĚTI AGRIPPOVÝCH TROPŮ V AN. POST. I, 3

Vraťme se tedy nyní k Agrippovým tropům. Několikrát jsme zmínili, že jejich základní charakteristikou je jejich všeobecné zaměření. Soubor pěti Agrippových tropů představuje mimořádně účinnou a univerzální argumentační strategii v ruku skeptiků. Sextos si toho byl přirozeně velmi dobře vědom. Univerzální zaměření Agrippových tropů je důležité pro Sextovo pojetí pyrrhónské skepse; algoritmus spolupůsobení Agrippových tropů nijak nerozporuje naši schopnost pravdivě poznávat v souladu s životní zkušeností, ale vyvrací snahu dogmatiků o dosažení všeobecné teorie vědění.

Sextos Empeirikos hned na začátku *Pyrrh. hyp.* rozlišuje tři hlavní filosofické školy. Stoupence Aristotelovy školy, školy Epikúrovy a stoiky Sextos označil za dogmatiky, protože se domnívají, že mohou dosáhnout pravdivého poznání, pro akademiky (Ἀκαδημαῖκοί)⁴⁹ je pravda nepoznatelná, avšak jediné skeptici (οἱ σκεπτικοί) pravdu trpělivě hledají a zkoumají; právě pečlivé rozlišení filosofických směrů podle vztahu k možnosti dosáhnout všeobecných zákonitostí pravdivého vědění je mimořádně

49 Sextos důsledně označuje akademiky za dogmatické filosofy. V současné filosofii je starověká skepse rozdělena do dvou hlavních větví na pyrrhónskou a akademickou skepsi: pyrrhónská skepse získala své jméno po Pyrrhónovi z Élidy (podle Diogena Laertia asi 360–270 př. n. l.); akademická skepse, která nespádá do rámce této práce, se rozvíjela v různých obdobích platónské Akademie (převážně na půdě platónské střední Arkesilaovy a nové Karneadovy Akademie).

důležitým tématem Sextova pojetí pyrrhónské skepse.

Aristotelés si byl dávno, asi tři sta let před Agrippou, vědom dialektických strategií hned tří z pěti Agrippových tropů – tropu o nekonečném regresu, hypotetičnosti a diallely, které představil v proslulé 3. kapitole I. knihy *An. post.*⁵⁰ Jedná se o stejnou trojici formálních/dialektických tropů, která reprezentuje jádro algoritmu spolupůsobení Agrippových tropů. Aristotelés tak učinil z velmi dobrých důvodů; trvá na tom, že první premisy neboli axiomy, jako prvopočátek naprostého vědění, musí být nutně pravdivé a nesmí být předmětem dokazování, protože si byl vědom toho, že důkaz pro všechno vede do nekonečného regresu nebo diallely.

Aristotelés odmítá jak důkaz vedený do nekonečného regresu, tak důkaz vedený v kruhu, čímž vlastně implicitně souhlasí s korespondujícími Agrippovými tropy. Avšak tím, že nijak nedokazuje pravdivost axiomů a stanovuje pouhý nedokázaný předpoklad, se Aristotelés dostává do rozporu s argumentací Agrippova tropu hypotetičnosti. „Nemůžeme-li však vědět první premisy, nemůžeme též vědět, co z nich vyplývá, ani naprosto, ani ve skutečném slova smyslu, nýbrž mít pouze vědění s předpokladem, jsou-li ony první premisy pravdivé.“⁵¹ Agrippa nemůže než souhla-

sit: „Jestliže je totiž důvěryhodný ten, kdož vyslovuje předpoklad, nebudeme méně důvěryhodní ani my, když předpokládáme opak. A jestliže vyslovuje, bez náležitého odůvodnění, pravdivý předpoklad, postupuje stejně jako by byl nepravdivý; jestliže však předpokládá něco nepravdivého, pak již samotný základ takového tvrzení je pochybný.“⁵²

Tropos hypotetičnosti je poslední, ale nejdůležitější instancí pyrrhónské skepse. Snaha dogmatiků dosáhnout pravdivého poznání naráží na neproniknutelnou rezistenci tropu hypotetičnosti. Problém kritéria pravdy, zda je možné dosáhnout všeobecné teorie vědění, byl předurčen stát se hlavním tématem epistemologických sporů mezi helénistickými filosofickými školami – skeptiky na straně jedné a stoiky, příznivci Epikúra, platoniky a peripatetiky na straně druhé.⁵³ Příléhavé svědectví o rozporech helénistických škol ohledně kritéria pravdy přináší Diogenés Laertios: „Mimo to prý není shody o kritériu, protože jedni prohlašují za kritérion člověka, druzí smysly, jiní rozum a někteří uchopující představu (καταληπτική φαντασία). Člověk však je v rozporu jak sám se sebou, tak s ostatními lidmi, jak je zřejmé z různosti zákonů a zvyků. Ale i smysly klamou a rozum je v rozpo-

50 Podrobnější výklad předkládá např. Long (2006, 48–51); srv. Bett (1999, 27–29); Barnes (1990, 121–122).

51 „εἰ δὲ μὴ ἔστι τὰ πρῶτα εἰδέναι, οὐδὲ τὰ ἐκ τούτων εἶναι ἐπίστασθαι ἀπλῶς οὐδὲ κυρίως, ἀλλ' ἐξ ὑποθέσεως, εἰ ἐκεῖνα ἔστιν.“ (*An. post.* I, 3, 72b13–15; česky 1962, 33, překlad Antonín Kříž)

52 „εἰ μὲν γὰρ ὁ ὑποτιθέμενος πιστός ἐστιν, ἡμεῖς αἰεὶ τὸ ἀντικείμενον ὑποτιθέμενοι οὐκ ἐσόμεθα ἀπιστότεροι. καὶ εἰ μὲν ἀληθές τι ὑποτίθεται ὁ ὑποτιθέμενος, ὑποπτον αὐτὸ ποιεῖ, καθ' ὑπόθεσιν αὐτὸ λαμβάνων ἀλλὰ μὴ μετὰ κατασκευῆς· εἰ δὲ ψεῦδος, σαθρὰ ἔσται ἡ ὑποβάθρα τῶν κατασκευαζομένων.“ (*Pyrrh. hyp.* I, 173)

53 Zajímavou analýzu kritéria pravdy představila Striker v *Κριτήριον τῆς ἀληθείας* (1996, 22–76).

ru sám se sebou. Uchopující představu pak posuzuje rozum a ten se různým způsobem mění. Je tedy kritérion nepoznatelné, a proto i pravda.⁵⁴

10. ZÁVĚR

Jen zdánlivě je Agrippův tropos hypotetičnosti zpochybněním veškerého poznání. Sextos nijak nerozporuje naši schopnost pravdivě poznávat na empirické úrovni praktického, vnímavého života (προσέχοντες βιοῦμεν); ponechává v platnosti smyslové vnímání, ale nedisponuje, na rozdíl od dogmatiků, žádným kritériem pravdy, kterým se má posoudit pravdivost nějakého předpokladu. Slovní spojení προσέχοντες βιοῦμεν (pozorný, vnímavý, přítomný, praktický život v souladu s každodenní zkušeností) Sextos v *Pyrrh. hyp.* používá jako filosofický koncept mladších pyrrhoniků, který souvisí s důrazem, jež kladou na to, že smyslové jevy jsou pro život pyrrhonika důležité, avšak s jedinou podmínkou, že smyslový jev nepovídá nic spolehlivého o skryté podstatě (οὐσία) nějaké věci.⁵⁵ „Proto snad nikdo nebude pochybovat o tom, jestli

se skutečný předmět jeví tak či onak, ale pochybuje se o tom, zda je skutečně takovým, jakým se zdá být.“⁵⁶

Triviálním zjištěním je, že Sextos požaduje celkem prostou věc, totiž aby nebyly považovány neprokázané, nepodložené a nedostatečně hodnověrné argumenty za objektivně pravdivé. Skeptik ani v nejmenším nerozporuje, že se při různých zkoumáních musíme často spoléhat na nedostatečně oprávněné teorie, avšak odmítá domýšlivost dogmatiků, kteří považují neoprávněné za oprávněné jen na základě pouhého tvrzení nebo vlastního kritéria pravdy. „Avšak je potřeba vědět, že nebylo naší úlohou prokázat, že neexistuje žádné kritérium pravdy; to by bylo dogmatické. Ale jelikož se dogmatikům zdá, že snad přesvědčivě prokázali existenci nějakého kritéria pravdy, my jsme proti nim postavili argumenty, které se zdají být také přesvědčivými.“⁵⁷ Pyrrhónská ἰσοσθένεια a odtud ἐποχή není zdržením se a popřením všeho, není totiž možné, že skeptik nechce vůbec nic; naopak ἐποχή nijak nebrání skeptikovi žít praktický, vnímavý život v souladu s každodenní zkušeností, jinými slovy, obyčejný život, který umožňuje pečlivé zkoumání a promyšlené rozhodování o nějaké věci.

54 „πρὸς τῷ καὶ διαφωνεῖσθαι τὸ κριτήριον, τῶν μὲν τὸν ἄνθρωπον κριτήριον εἶναι λεγόντων, τῶν δὲ τὰς αἰσθήσεις, ἄλλων τὸν λόγον, ἐνίων τὴν καταληπτικὴν φαντασίαν. καὶ ὁ μὲν ἄνθρωπος καὶ πρὸς αὐτὸν διαφωνεῖ καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους, ὡς δῆλον ἐκ τῶν διαφόρων νόμων καὶ ἔθων. αἱ δ' αἰσθήσεις ψεύδονται, ὁ δὲ λόγος διάφωνος. ἡ δὲ καταληπτικὴ φαντασία ὑπὸ νοῦ κρίνεται καὶ ὁ νοῦς ποικίλως τρέπεται. ἄγνωστον οὖν ἐστὶ τὸ κριτήριον καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἀλήθεια.“ (DL IX, 95; česky 1995, 378, překlad Antonín Kolář)

55 Viz zejm. *Pyrrh. hyp.* I, 21–24; také I, 13–15; 16–17; 19–20; 236–238; II, 102; 246; 254–259; III, 235.

56 „διὸ περὶ μὲν τοῦ φαίνεσθαι τοῖον ἢ τοῖον τὸ ὑποκείμενον οὐδεὶς ἴσως ἀμφισβητήσει, περὶ δὲ τοῦ εἶ τοιοῦτον ἔστιν ὁποῖον φαίνεται ζητεῖται.“ (*Pyrrh. hyp.* I, 22)

57 „εἰδέναι δὲ χρή, ὅτι οὐ πρόκειται ἡμῖν ἀποφήνασθαι, ὅτι ἀνύπαρκτόν ἐστι τὸ κριτήριον [τὸ] τῆς ἀληθείας (τοῦτο γὰρ δογματικόν)· ἀλλ' ἐπεὶ οἱ δογματικοὶ πιθανῶς δοκοῦσι κατεσκευακέναι, ὅτι ἔστι τι κριτήριον ἀληθείας, ἡμεῖς αὐτοῖς πιθανοὺς δοκοῦντας εἶναι λόγους ἀντεθήκαμεν, ...“ (*Pyrrh. hyp.* II, 79)

V našem příspěvku jsme se zaměřili na argumentační schéma Agrippových tropů a jejich roli v Sextově pojetí pyrrhónské skepse; položili jsme si otázku, zda Agrippovy tropy mají nahradit nebo doplnit Ainesidémovy tropy. Sám Sextos píše, že mladší skeptici nevykládají Agrippovy tropy, aby zavrhl deset Ainesidémových tropů, ale aby s větší rozmanitostí a úplností doplnili jejich argumentaci. Sextos si byl velmi dobře vědom historické a argumentační diskontinuity mezi Ainesidémovými a Agrippovými tropy. Uvedli jsme, že Sextos nahradil tradiční materiál specifických příkladů ἀντιθέσεις osmého Ainesidémova tropu relativnosti univerzálním schématem, které evidentně vychází z Agrippova tropu relativnosti. Je zjevné, že Sextos pokládal za důležité představit oba soubory tropů. Sextovo dlouhé a detailní představení Ainesidémových tropů nasvědčuje tomu, že Sextos považoval Ainesidémovy tropy za nedílnou součást svého výkladu pyrrhónské skepse. Pokusili jsme se

ukázat, že Sextos se zaměřil na velmi pestré publikum podle vztahu k možnostem a hranicím pravdivého poznání – od stoupenců pyrrhónské skepse přes začínající skeptiky až po dogmatické filosofy. Jen velmi málo můžeme tvrdit s určitostí, ale myslíme si, že bychom měli důvěřovat Sextovi, když říká, že cílem pyrrhónského skeptika je, pomocí argumentace využívající spojení Ainesidémových a Agrippových tropů – tudíž argumentace rozdílné síly, vyléčit domýšlivost a unáhlenost dogmatiků: „Stejně tak jako lékaři mají pro tělesné neduhy léky rozdílné síly, pro těžce nemocné používají silné, pro méně nemocné slabší, také skeptik předkládá argumenty rozdílné síly; používá závažné argumenty, které mohou trvale odstranit chorobu dogmatiků, domýšlivost, u těch, kteří jsou silně postiženi neblahou unáhleností, zatímco slabší argumenty používá u těch, kteří jsou postiženi chorobnou domýšlivostí jen na povrchu, je snadno léčitelná a je možné ji odstranit mírnějšími argumenty.“⁵⁸

58 „καθάπερ οὖν οἱ τῶν σωματικῶν παθῶν ἰατροὶ διάφορα κατὰ μέγεθος ἔχουσι βοηθήματα, καὶ τοῖς μὲν σφοδρῶς πεπονθόσι τὰ σφοδρὰ τούτων προσάγουσι, τοῖς δὲ κούφως τὰ κουφότερα, καὶ ὁ σκεπτικὸς οὕτως διαφόρους ἐρωτᾷ [καὶ] κατὰ ἰσχὺν λόγους, καὶ τοῖς μὲν ἐμβριθέσι καὶ εὐτόνως ἀνασκευάζειν δυναμένοις τὸ τῆς οἰήσεως τῶν δογματικῶν πάθος ἐπὶ τῶν σφοδρῶν τῇ προπετείᾳ κεκακωμένων χρηταί, τοῖς δὲ κουφοτέροις ἐπὶ τῶν ἐπιπόλαιον καὶ εὐίατον ἔχόντων τὸ τῆς οἰήσεως πάθος καὶ ὑπὸ κουφοτέρων πιθανότητων ἀνασκευάζεσθαι δυναμένων.“ (Pyrrh. hyp. III, 280–281)

ZKRATKY

Aristotelés

An. post. – *Analytica posteriora*

Diogenés Laertios

DL – *Diogenis Laertii Vitae philosophorum*

Filón Alexandrijský

De ebr. – *De ebrietate*

Sextos Empeirikos

Pyrrh. hyp. – *Pyrrhoneae hypotyposes*

Adv. math. – *Adversus mathematicos*

LITERATURA

Prameny

Aristotelés. *Aristotelis Opera omnia*, I–II. Vyd. I. Bekker. Berlin: Verlag Georg Diner, 1831–1870.

Diogenés Laertios. *Diogenis Laertii Vitae philosophorum*. Vyd. M. Marcovich. Stuttgart – Leipzig: Teubner, 1999–2002.

Sextos Empeirikos. *Sexti Empirici Opera*, vol. I–III. Vyd. H. Mutschmann – J. Mau. Leipzig: Teubner, 1914–1961.

Sextus Empiricus. 1984. *Základy pyrrhonskej skepsy*. Přeložil Július Špaňár. Bratislava: Pravda.

Sextus Empiricus. 1935. *Against the Mathematicians*. Přeložil Robert G. Bury. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Sextus Empiricus. 2005. *Against the Logicians*. Přeložil Richard Bett. New York: Cambridge University Press.

Překlady pramenů

Aristotelés. 1962. *Druhé analytiky*. Přeložil Antonín Kříž. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

Aristotle. 1993. *Posterior Analytics*. Přeložil Jonathan Barnes. New York: Oxford University Press.

Diogenés Laertios. 1995. *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*. Přeložil Antonín Kolář. Pelhřimov: Nová tiskárna.

Секст Эмпирик. 1975. *Сочинения в двух томах. Т. 1. Вступит. статья и пер. с древнегреч.* Přeložil Алексей Ф. Лосев. Москва: Мысль.

Sextus Empiricus. 2000. *Outlines of Scepticism*. Přeložili Julia Annas a Jonathan Barnes. New York: Cambridge University Press.

Sekundární literatura

Annas, Julia a Jonathan Barnes. 1985. *The Modes of Scepticism: Ancient Texts and Modern Interpretations*. New York: Cambridge University Press.

Annas, Julia a Jonathan Barnes. 2000. „Introduction.“ In *Outlines of scepticism*, editovali Julia Annas a Jonathan Barnes, xi–xxxii. New York: Cambridge University Press.

Bailey, Alan. 2002. *Sextus Empiricus and Pyrrhonian Scepticism*. New York: Oxford University Press.

Barnes, Jonathan. 1990. *The Toils of Scepticism*. New York: Cambridge University Press.

Barnes, Jonathan. 2014. „Scepticism and Relativity.“ In *Proof, Knowledge, and Scepticism. Essays in Ancient Philosophy III*, editovala Maddalena Bonelli, 536–567. Oxford: Clarendon Press.

- Bett, Richard. 1999. „Reactions to Aristotle in the Greek Sceptical Traditions.“ *Méthexis* 12: 17–34.
- Bett, Richard. 2003. *Pyrrho, his Antecedents, and his Legacy*. New York: Oxford University Press.
- Bett, Richard. 2019. *How to Be a Pyrrhonist: The Practice and Significance of Pyrrhonian Scepticism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brennan, Tad. 2015. *Ethics and Epistemology in Sextus Empiricus*. New York: Routledge.
- Floridi, Luciano. 2002. *Sextus Empiricus: The Transmission and Recovery of Pyrrhonism*. New York: Oxford University Press.
- Fogelin, Robert J. 1994. *Pyrrhonian Reflections on Knowledge and Justification*. New York: Oxford University Press.
- Hankinson, Robert J. 1995. *The Sceptics*. London: Routledge.
- Hegel, G. W. Friedrich. 1965. *Dějiny filosofie II*. Přeložili Josef Cibulka, Milan Sobotka a Julius Tomin. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Horyna, Břetislav. 2008. *Filosofie skepse*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc.
- Janáček, Karel. 1946. „Příspěvek k poznání Sexta Empirika.“ *Listy filologické* 70: 7–13.
- Janáček, Karel. 1963. „Die Hauptschrift des Sextus Empiricus als Torso erhalten?“ *Philologus* 107 (1–2): 271–277.
- Janáček, Karel. 1979. „Zum Stil des Diogenes Laertios.“ *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* 28 (E24): 35–39.
- Kalaš, Andrej. 2009. *Raný pyrrhónizmus alebo blažený život bez hodnôt?* Bratislava: Univerzita Komenského.
- Lammenranta, Markus. 2019. „Neo-Pyrrhonism.“ In *Skepticism: From Antiquity to the Present*, editovali Diego E. Machuca a Baron Reed, 565–581. London: Bloomsbury Academic.
- Liddell, Henry G. a Robert Scott. 1996. *A Greek-English Lexicon*, With a Revised Supplement by Henry S. Jones, and Derrick McKenzie. Oxford: Clarendon Press.
- Long, Anthony A. 2003. *Hellénistická filosofie: Stoikové, epikurejci, skeptikové*. Přeložil P. Kolev. Praha: Oikoymenh.
- Long, Anthony. A. 2006. *From Epicurus to Epictetus: Studies in Hellenistic and Roman Philosophy*. New York: Oxford University Press.
- Machuca, Diego E. 2015. „Agrippan Pyrrhonism and the Challenge of Disagreement.“ *Journal of Philosophical Research* 40: 23–39.
- Маслов, Денис К. 2021. „Этика без теории? О преимуществах пирронического образа жизни перед догматическим.“ *ΣΧΟΛΗ. Философское антиковедение и классическая традиция* 15 (1): 238–264.
- Perin, Casey. 2010. *The Demands of Reason. An Essay on Pyrrhonian Scepticism*. New York: Oxford University Press.
- Prach, Václav. 2005. *Řecko-český slovník*. Praha: Vyšehrad.
- Striker, Gisela. 1996. *Essays on Hellenistic Epistemology and Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Štefanko, Milan. 1984. „Antický skepticismus od Pyrrhona po Sexta Empirica.“ In *Základy pyrrhonskej skepsy*, 5–20. Bratislava: Pravda.
- Vázquez, Daniel. 2019. „The Systematic Use of the Five Modes for the Suspension of Judgement.“ *Manuscrito* 42 (3): 47–85.

